

SUVDAN FOYDALANISHDA JAVOBGARLIK MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19122864>

Hayitov Hasan Shermatovich

*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti, “Huquqiy fanlar” kafedrasi v.b. dotsenti, yuridik fanlari
doktori*

Annotatsiya

Ushbu maqolada 2025 yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Suv kodeksi va boshqa sohaviy kodekslar asosida suv huquqbuzarliklari uchun yuridik javobgarlik masalalari ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada suv ob’ektlariga yetkazilgan zararni qoplashning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va suv xavfsizligini ta’minlashda jazoning muqarrarligi tamoyilini kuchaytirish bo‘yicha taklif va mulohazalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar

Suv kodeksi, yuridik javobgarlik, suv huquqbuzarligi, ma’muriy jarima, ekologik zarar, Ekologik patrul, suv muhofaza zonasi, jinoiy javobgarlik.

Аннотация

В данной статье на основе Водного кодекса Республики Узбекистан, принятого в 2025 году, и других отраслевых кодексов проводится научно-правовой анализ вопросов юридической ответственности за правонарушения в сфере водных ресурсов. Также в статье выдвинуты предложения и соображения по совершенствованию правовых механизмов возмещения ущерба, причиненного водным объектам, и усилению принципа неотвратимости наказания в обеспечении водной безопасности.

Ключевые слова

Водный кодекс, юридическая ответственность, водное правонарушение, административный штраф, экологический ущерб, Экологический патруль, водоохранная зона, уголовная ответственность.

Abstract

This article provides a scientific and legal analysis of the issues of legal liability for water offenses based on the Water Code of the Republic of Uzbekistan, adopted in 2025, and other sectoral codes. Furthermore, the article puts forward proposals and considerations for improving the legal mechanisms for compensation of

damage caused to water bodies and strengthening the principle of the inevitability of punishment in ensuring water security.

Keywords

Water Code, legal liability, water offense, administrative fine, environmental damage, Environmental Patrol, water protection zone, criminal liability.

Suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish sohasida huquqiy tartibga solishning eng muhim elementlaridan biri yuridik javobgarlik instituti hisoblanadi. Yuridik javobgarlik choralarining samarali va tizimli qo'llanilishi nafaqat sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun jazo muqarrarligini ta'minlaydi, balki suv qonunchiligi buzilishining oldini olishda kuchli profilaktik vosita bo'lib xizmat qiladi. Suv qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlik tushunchasi zahirida suv resurslarining ekologik xavfsizligini ta'minlash, tabiiy muhitni muhofaza qilish hamda fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo'lishdek konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan jazo choralarining yaxlit tizimi mujassamdir. Ushbu tizim suv munosabatlari ishtirokchilari tomonidan sodir etiladigan har qanday g'ayrihuquqiy xatti-harakat yoki harakatsizlikka nisbatan munosib huquqiy baho berishni nazarda tutadi.

Zamonaviy huquq tizimida suv huquqbuzarliklari uchun javobgarlik choralari o'zining ijtimoiy xavflilik darajasi va kelib chiqish asoslariga ko'ra to'rtta asosiy yo'nalishga bo'linadi. Birinchi navbatda, xizmat vazifalarini bajarish jarayonida suv muhofazasi talablariga rioya qilmagan xodimlarga nisbatan qo'llaniladigan intizomiy javobgarlik mehnat munosabatlari doirasida ichki tartibni saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, suv ob'ektlariga iqtisodiy yoki ekologik zarar yetkazilganda qo'llaniladigan fuqarolik-huquqiy javobgarlik yetkazilgan shikastni real qoplash va mulkiy tiklash mexanizmini ishga tushiradi. Davlat boshqaruvi va ekologik nazorat sohasidagi tartibni buzganlik uchun belgilangan ma'muriy javobgarlik esa keng ko'lamli huquqbuzarliklarni jilovlashning tezkor vositasi bo'lib, vakolatli davlat organlari tomonidan jarima va boshqa majburlov choralari shaklida amalga oshiriladi. Nihoyat, suv resurslariga nisbatan sodir etilgan eng og'ir va ijtimoiy xavfli jinoiy tajovuzlar uchun belgilangan jinoiy javobgarlik suv xavfsizligini davlat darajasida himoya qilishning oxirgi va eng qat'iy bo'g'ini hisoblanadi. Bu javobgarlik turlarining o'zaro uyg'unlikda qo'llanilishi suv munosabatlari sohasida qonun ustuvorligini ta'minlashning kafolatidir.

Suv munosabatlari sohasidagi huquqbuzarliklarning oldini olishda intizomiy javobgarlik instituti muhim o'rin tutadi. Bu javobgarlik turi asosan mehnat munosabatlari doirasida yuzaga kelib, o'z xizmat vazifasiga ko'ra suv muhofazasi yoki undan foydalanishga mas'ul bo'lgan xodimlarga nisbatan qo'llaniladi. Mehnat

kodeksining 312-moddasida belgilangan hayfsan, jarima yoki mehnat shartnomasini bekor qilish kabi choralar xodimning o'z lavozim majburiyatlarini lozim darajada bajarmaganligi uchun huquqiy oqibat hisoblanadi. Bunda e'tibor qaratish lozim bo'lgan jihat shundaki, xodimning aybi uning funksional vazifalari bilan bevosita bog'liq bo'lishi va ish beruvchi tomonidan zarur ish sharoitlari yaratib berilgan bo'lishi shart. Aks holda, fors-major yoki tashkiliy kamchiliklar sababli yuzaga kelgan holatlar uchun xodimni javobgarlikka tortish asossiz hisoblanadi.

Suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish jarayonida mehnat intizomini ta'minlash ekologik xavfsizlikni tizimli boshqarishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Suv huquqbuzarliklari uchun intizomiy javobgarlik, mohiyatiga ko'ra, xodim tomonidan o'z xizmat vazifalarini bajarish jarayonida suv qonunchiligi normalari yoki ichki lokal hujjatlarda belgilangan ekologik talablarni buzganligi uchun yuzaga keladigan alohida yuridik javobgarlik turidir. Bu turdagi javobgarlikning huquqiy tabiati xodim va ish beruvchi o'rtasidagi mehnat munosabatlariga asoslanib, mehnat intizomini buzgan shaxsga nisbatan muayyan huquqiy ta'sir choralari qo'llash orqali ifodalanadi. Umumiy intizomiy javobgarlik mexanizmi O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi hamda korxona va tashkilotlarning ichki mehnat tartibi qoidalari bilan tartibga solinishi, sohada faoliyat yuritayotgan barcha xodimlar uchun majburiylik xarakterini kasb etadi.

Mehnat kodeksining 312-moddasida nazarda tutilgan intizomiy jazo choralari tizimi suv xo'jaligi va ekologik nazorat sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda profilaktik ahamiyatga ega. Bunda javobgarlikning kelib chiqishi bevosita xodimning o'z mehnat vazifalari doirasida suv resurslarini muhofaza qilish yoki ulardan oqilona foydalanish bo'yicha yuklatilgan majburiyatlarni qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida bajarmaganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, intizomiy javobgarlik instituti faqatgina jazolash funksiyasini emas, balki mehnat jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirish va suv ob'ektlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan texnik-tashkiliy kamchiliklarni bartaraf etish funksiyasini ham bajaradi. Mazkur javobgarlik turini qo'llashda huquqbuzarlikning og'irlik darajasi, sodir etilish holatlari va xodimning avvalgi faoliyati inobatga olinishi, suv munosabatlari sohasida adolat va qonuniylik tamoyillarining to'liq qaror topishini ta'minlaydi.

Ma'muriy javobgarlik instituti suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish borasidagi davlat siyosatini amalga oshirishning eng ta'sirchan mexanizmi bo'lib, u ekologik huquqbuzarliklarning ijtimoiy xavfliligiga mutanosib ravishda tezkor huquqiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatini beradi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks normalariga binoan, suv resurslariga, davlat mulkiga va fuqarolarning ekologik huquqlariga tajovuz qiluvchi har qanday aybli

harakat yoki harakatsizlik ma'muriy nojo'ya xatti-harakat sifatida baholanadi. Bunda nafaqat qasddan sodir etilgan huquqbuzarliklar, balki suv ob'ektlarining holatiga nisbatan beparvolik yoki ehtiyotsizlik oqibatida yuzaga kelgan holatlar ham javobgarlikni keltirib chiqaradi. Sanksiyalar tizimi faqatgina ma'muriy jarima bilan cheklanib qolmay, huquqbuzarlik sodir etish quroli hisoblangan ashyolarni musodara qilish yoki shaxsni muayyan maxsus huquqlardan mahrum etish kabi choralarni ham qamrab oladi, bu esa suvdan foydalanish sohasidagi tartibni buzuvchilar uchun kuchli moddiy va huquqiy to'siq yaratadi.

Ma'muriy javobgarlik masalalarini tahlil qilishda O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 72-moddasi alohida strategik ahamiyatga ega. Ushbu modda suv resurslarini muhofaza qilish qoidalarini buzganlik uchun aniq sanksiyalarni belgilab beradi va suv ob'ektlarining ekologik barqarorligini ta'minlashda huquqiy qalqon vazifasini o'taydi.

Mazkur moddaning birinchi qismida suvlarni ifloslantirish yoki bulg'atish, suvto'plagichlarda suvni muhofaza qilish rejimini buzish hamda oqindi suvlarni oqizish talablariga rioya qilmaslik uchun javobgarlik ko'zda tutilgan. Bu yerda dispozitsiyaning kengligi shundan iboratki, u nafaqat bevosita suvga zararli moddalar tashlashni, balki suv ob'ektlari atrofidagi muhofaza rejimining har qanday ko'rinishdagi buzilishini ham qamrab oladi. Ushbu huquqbuzarliklar fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining (BHM) 3 baravaridan 5 baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa 5 baravaridan 10 baravarigacha miqdorda jarima solishga asos bo'ladi. Bu esa suv muhofazasi faqat davlatning emas, balki har bir fuqaro va rahbarning qonuniy majburiyati ekanligini tasdiqlaydi.

Ayniqsa, sanoat va kommunal sohalarda korxonalarni suvning ifloslanishi oldini oluvchi tozalash inshootlarisiz foydalanishga topshirish holatlariga nisbatan qonunchilik juda qat'iy pozitsiyani egallaydi. 72-moddaning ikkinchi qismiga ko'ra, bunday texnik va ekologik talablarga bepisandlik qilgan mansabdor shaxslar BHMning 5 baravaridan 10 baravarigacha jarimaga tortiladi. Bu norma suv ob'ektlarining tabiiy holatini asrashda "oldini olish choralari jazodan ustuvor" degan tamoyilni ilgari suradi.

Yer osti suvlarini muhofaza qilish masalasi esa alohida huquqiy tartibga solishni talab etadi. Kodeksda belgilangan quduq qazish texnologiyasini buzish, ishlatilayotgan yoki kuzatuv quduqlariga shikast yetkazish, shuningdek, yaroqsiz quduqlarni konservatsiya qilmaslik kabi harakatlar yer osti suv zahiralarning ifloslanishiga va sifati yomonlashishiga olib keladi. Qonun chiqaruvchi bunda fuqarolarning shaxsiy tomorqa uchastkalaridagi ehtiyojlarini istisno qilgan holda, tijoriy va sanoat maqsadlaridagi burg'ilash ishlariga qat'iy talablar qo'yadi. Ushbu qoidalarni buzganlik uchun fuqarolarga BHMning 2 baravaridan 5 baravarigacha,

mansabdor shaxslarga esa 5 baravaridan 7 baravarigacha miqdorda jarima qo'llanilishi, sifatli yer osti ichimlik suvi manbalarini kelajak avlod uchun saqlab qolishning muhim huquqiy kafolatidir.

Shunday qilib, 72-moddada nazarda tutilgan ma'muriy ta'sir choralari suv resurslarini nafaqat yuqori (er usti), balki chuqur (er osti) qatlamlarida ham himoya qilishga qaratilgan bo'lib, ekologik nazorat organlari uchun huquqbuzarliklarga nisbatan tezkor va samarali chora ko'rish imkonini beradi.

Suv resurslarini muhofaza qilish sohasidagi nazorat tizimida Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi inspeksiyalarining roli markaziy ahamiyatga ega bo'lib, ularning vakolatlari so'nggi yillarda davlat boshqaruvini isloh qilish doirasida sezilarli darajada kengaytirildi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 263-moddasida belgilangan vakolatlarga ko'ra, davlat inspektorlari huquqbuzarlikning xususiyati va suv ob'ektlariga yetkazilgan zararining ko'lamiga qarab tabaqalashtirilgan jazo choralari qo'llash huquqiga ega. Xususan, tuman va shahar darajasidagi inspektorlardan tortib, vazirlikning bosh davlat inspektorlarigacha bo'lgan lavozim shaxslariga bazaviy hisoblash miqdorining o'n baravaridan sakson besh baravarigacha miqdorda jarima solish vakolati berilganligi ekologik inspeksiyaning maqomini mustahkamladi. Bunday yuqori miqdordagi jarimalar nafaqat jazolash, balki suv resurslaridan noqonuniy foydalanishning iqtisodiy jihatdan zararli ekanligini anglatuvchi oldini olish (prevensiya) vositasi bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, suv qonunchiligini buzganlik uchun qo'llaniladigan ma'muriy javobgarlik choralari ekologik xavfsizlikni ta'minlash talablari bilan uzviy bog'liqdir. Suv havzalarini ifloslantirish, oqova suvlarni tozalamasdan chiqarib yuborish yoki suvdan foydalanishning belgilangan limitlarini asossiz ravishda oshirish kabi holatlar atrof tabiiy muhitga tiklab bo'lmas putur yetkazishi mumkin. Shu sababli, qonunchilikda davlat qo'riqxonalari, tabiat bog'lari va biosfera rezervatlarining qo'riqlash xodimlariga ham ma'muriy jarima qo'llash vakolatining berilishi, suv muhofazasining hududiy qamrovini oshiradi. Ekologik nazoratning bunday ko'p bosqichli va qat'iy tizimi suv resurslaridan oqilona foydalanish madaniyatini yuksaltirishga va suv ob'ektlarining tabiiy holatini saqlab qolishga qaratilgan strategik maqsadlarga erishishning muhim shartidir. Fuqarolik-huquqiy javobgarlik masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, bu yerda asosiy urg'u mulkiy va ekologik zararni qoplashga qaratiladi.

Suv resurslariga yetkazilgan zararining huquqiy tabiati faqatgina moddiy yo'qotish bilan cheklanib qolmay, balki tabiiy ekotizimning tiklab bo'lmas degradatsiyasini ham ifodalaydi. Shu sababli, fuqarolik-huquqiy javobgarlik instituti suv ob'ektlarining ekologik-iqtisodiy qiymatini qayta tiklashda boshqaruv

vositasi bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi qonuni 49-moddasi va Fuqarolik kodeksining 985-moddasida belgilangan fundamental tamoyilga ko'ra, atrof-muhitga zarar yetkazgan har qanday sub'ekt (yuridik yoki jismoniy shaxs) uni to'liq hajmda qoplashi shart. Bu jarayonda "to'liq qoplash" deganda nafaqat bevosita yetkazilgan real zarar (mulkning shikastlanishi yoki yo'qotilishi), balki huquq buzilmagan taqdirda olinishi mumkin bo'lgan, biroq olinmay qolgan daromad — boy berilgan foyda ham tushuniladi.

Zararni qoplash mexanizmi ikki xil shaklda amalga oshiriladi: real (natura) shaklda, ya'ni suv ob'ektining holatini avvalgi darajasiga keltirish yoki pul shaklida kompensatsiya to'lash. Javobgarlikning ushbu turi umumiy ahamiyatga ega bo'lib, qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda neustoyka (jarima, penya) kabi maxsus choralar bilan to'ldiriladi. Bu esa huquqbuzarning iqtisodiy manfaatlariga bevosita ta'sir ko'rsatish orqali uni kelgusida ekologik talablarni buzishdan tiyib turishga xizmat qiluvchi samarali preventiv funksiyani bajaradi.

Suv munosabatlari sohasidagi eng keskin va og'ir huquqiy ta'sir chorasi — bu Jinoyat kodeksining tegishli moddalari (masalan, 193–204-moddalar) bilan tartibga solinadigan jinoiy javobgarlikdir. Atrof-tabiiy muhitning ifloslanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatish, suv yoki suv havzalaridan foydalanish shartlarini qo'pol ravishda buzib, og'ir oqibatlarga sabab bo'lish jinoyat tarkibini belgilovchi asosiy mezonlardir. So'nggi yillardagi islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 30 dekabrda PQ-76-sonli qarori doirasida «Ekologik patrul» tizimining joriy etilishi, ekologik jinoyatlarga qarshi kurashish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi.

Endilikda Ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya bo'linmalarining ekologik nazorat sohasidagi vakolatlarining kengaytirilishi huquqni qo'llash amaliyotida "issiq izidan" aniqlash imkoniyatini yaratdi. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi inspektorlari bilan huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasidagi uzviy hamkorlik suv resurslariga nisbatan jinoiy tajovuzlarning har qanday shakliga nisbatan jazoning muqarrarligini ta'minlamoqda. Bunday kompleks yondashuv suv ob'ektlarining daxlsizligini himoya qilishda nafaqat ma'muriy-huquqiy, balki qat'iy jinoiy-huquqiy to'siqlarni ham mustahkamlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, suv resurslarini muhofaza qilishda yuridik javobgarlik turlarini o'zaro muvofiqlikda qo'llash davlat ekologik nazoratining samaradorligini belgilaydi. Javobgarlik choralarining maqsadi faqat jazolash emas, balki suv resurslariga bo'lgan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish va kelajak avlod uchun toza ichimlik suvi manbalarini saqlab qolishdan iboratdir.

Suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish sohasidagi yuridik javobgarlik masalalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, sohada shakllangan kompleks huquqiy tizim atrof-muhit barqarorligini ta'minlashning bosh garovidir. Intizomiy, ma'muriy, fuqarolik-huquqiy va jinoiy javobgarlik turlarining o'zaro muvofiqlikda qo'llanilishi suv ob'ektlariga bo'lgan tajovuzlarning oldini olishda yuqori samaradorlikni namoyish etmoqda. Ayniqsa, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 72-moddasi va Prezidentimizning PQ-76-sonli qarori bilan joriy etilgan "Ekologik patrul" tizimi huquqni qo'llash amaliyotida yangi davrni boshlab berdi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, sohani yanada takomillashtirish bo'yicha quyidagi xulosa va takliflarni ilgari surish mumkin:

Javobgarlikning muqarrarliligi: Suv huquqbuzarliklarini aniqlashda raqamli texnologiyalarni (dronlar, masofaviy monitoring va intellektual datchiklar) kengroq joriy etish lozim. Bu inson omilisiz huquqbuzarlikni qayd etish va jazoning muqarrarliligini ta'minlash imkonini beradi.

Iqtisodiy rag'batlantirish va jazo uyg'unligi: Suv resurslariga yetkazilgan zararni hisoblash metodikasini qayta ko'rib chiqib, uning iqtisodiy oqibatlarini yanada og'irlashtirish, shu bilan birga, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etgan sub'ektlar uchun ma'muriy imtiyozlar tizimini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirish: Yuridik javobgarlik faqat jazolash vositasi bo'lib qolmay, balki profilaktik ta'sir kuchiga ham ega bo'lishi kerak. Buning uchun suvdan foydalanuvchilar o'rtasida ekologik-huquqiy targ'ibotni kuchaytirish, suv qonunchiligi buzilishining oqibatlari haqida jamoatchilik xabardorligini oshirish zarur.

Koordinatsiyani kuchaytirish: "Ekologik patrul" va vakolatli davlat inspeksiyalari o'rtasidagi axborot almashinuvini to'liq raqamlashtirish, suv ob'ektlaridagi huquqbuzarliklar bo'yicha yagona elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, suv resurslarini muhofaza qilish sohasidagi huquqiy islohotlarning izchil davom ettirilishi mamlakatimizning ekologik xavfsizligini ta'minlashga va tabiiy boyliklarimizni kelajak avlodlarga bekamu ko'st yetkazishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: «O'zbekiston», 2023 y.

2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. — Toshkent: «Adolat», 2022 y.
3. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. — Toshkent: «Adolat», 2025 y.
4. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. — Toshkent: «Adolat», 2025 y.
5. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. — Toshkent: «Adolat», 2025 y.
6. O'zbekiston Respublikasining Suv kodeksi. — Toshkent: «Adolat», 2025 y.
7. O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni. 1992 yil 9 dekabr.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 30 dekabrdaqi PQ-76-sonli «Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori.